מוזיאון ראשון-לציון

הרשות העירונית לתרבות ולאמנות
אגף מורשת וארכיאולוגיה

בית הכנסת הגדול
The Great Synagogue

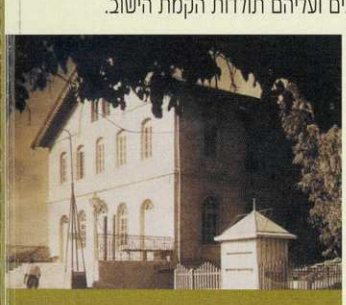
"אדם מישראל בכל מקום שגורלו מטלטלהו, טרם עוד כונן את חייו...רואה הוא ראשית כל לייחד לו מקום לתורה ולתפילה...מייסדי ראשון-לציון עוד טרם באו אל המנוחה ואל הנחלה דאגו ליחד מקום לשכינתא. והשכינה כביכול בראשון-לציון גלתה הרבה גלויות: ממשכן לאוהל, מאוהל לצריף ומצריף לבית עד לבית הכנסת הגדול..."

הלל איסר ינובסקי

מייסדי ראשון-לציון שאפו להקים בארץ-ישראל מושבה חקלאית לדוגמה בה יקימו מגוון מוסדות ושירותים בתחומי הדת, התרבות, החינוך, הרווחה והמנהל הציבורי. ראש וראשון למוסדות אלה אמור היה להיות בית הכנסת. עוד בטרם עלותם לקרקע כתבו בספר התקנות שלהם (סעיף י"ז): **"על הועד לייסד בית כנסת לתפילה, בית תלמוד-תורה ומדע, בית הכנסת אורחים, בית מרחץ עם מקוה ע"פ הדת, בית אוצר לשנות היוקר, לחפור בארות מים בהמושבה..."**

אולם הקשיים הכלכליים אליהם נקלעו עם הקמת המושבה (ט"ו באב תרמ"ב, 31 ביולי 1882), לא אפשרו הקמת בית כנסת ראוי לשמו עבור קהילת ראשון-לציון הקטנה. המייסד צבי הכהן ליבונטין העביר 360 דונם מאדמתו לשבע המשפחות דלות האמצעים שהיו במושבה ואת תמורתם העתידית הקדיש להקמת בית כנסת. בינתיים הסתפקו המתיישבים במקום תפילה ארעי באוהלו של לוי יצחק אייזנבנד ואחר כך בצריפו של יעקב דב פישלזון. את ספר התורה הביאו מבית הכנסת "תפארת ישראל" בירושלים. בשנת תרמ"ד, 1884, העמידה פקידות הברון לרשות המתפללים את אחד הבתים שהקימה.

בחודש חשון תרמ"ה, 1884, הניחו את היסוד לבניין בית הכנסת שהוא בית הכנסת הראשון שנבנה במושבות העלייה הראשונה. מקום בית הכנסת נקבע בנקודה המרכזית והגבוהה ביותר במושבה. באבן היסוד הניחו המייסדים גיליונות כתובים ועליהם תולדות הקמת הישוב. על התכנון והבנייה של בית הכנסת הופקד ברוך פפירמייסטר, איכר שהיה מהנדס בהכשרתו. לאחר השלמת הקומה הראשונה, נאלצו להפסיק את הבנייה בשל גזירת השלטון התורכי שכן בית הכנסת נבנה ללא רישיון ולפי שעה התנהלו התפילות בחלקו הבנוי של בית הכנסת.

בית הכנסת הגדול והקיוסק, שנות העשרים
The Great Synagogue and kiosk, 1920's

נוסח התפילה בבית הכנסת היה בתחילה על פי "נוסח אשכנז", אחר כך הוחלט על "נוסח ספרד" ולבסוף הכריע הרב שמחה בונים אוסובייצקי לטובת רוב המתפללים וקבע על פי דין תורה כי התפילה תתנהל ב"נוסח אשכנז". נוסח זה נהוג בבית הכנסת גם כיום.

בשנת תרמ"ט, 1889, על אף שרישיון הבנייה טרם ניתן, הקציב הברון רוטשילד כסף להשלמת בניין בית הכנסת ובחודש אלול תרמ"ט, 1889, נחנך הבית. רישיון הבנייה ניתן רק בשנת תרנ"ה, 1895.

מבנה בית הכנסת הנישא בלט למרחוק בגודלו ובהדרו. כחומר בנייה שימשה אבן הכורכר המקומית שנחצבה בסמוך (כיום השוק) ואילו הבניין עצמו עוצב בסגנון אירופי. אל הכניסה מוביל גרם מדרגות רחב בנוי אבני גיר ותחום במעקות ברזל מעוטרים במגיני דוד. בחזית הבניין שנים עשר פתחים כמניין שבטי ישראל. צמד החלונות העליונים שבחזית ואלה שמעל ארון הקודש, בצד מזרח, עוצבו דוגמת לוחות הברית. חלונות הבית שובצו בזגוגיות צבעוניות. גג הרעפים הדו-שיפועי

ארון הקודש,
צלם: י. ברנר, 2005
The Holy Ark,
Photog. I. Brenner,

עוטר בסינר עץ מסוגנן וקירות הבית טויחו בדגם אבנים מסותתות. פנים בית הכנסת שבו כ-150 מקומות ישיבה (לא כולל עזרת הנשים), נבנה בתבנית בזיליקה (חלל המחולק לאורכו בשתי שורות עמודים היוצרים חלל אורכי מרכזי גבוה ומשני צדדיו חללים צרים ונמוכים יותר). ארון הקודש המפואר והבמה המקורית נעשו על ידי שני אחים אומנים מווילנה, יצחק ומשה יהושע הימן. במת העץ המתומנת הוחלפה לאחר קום המדינה בבמת אבן, אך ארון הקודש, שבראשו שני לוחות הברית וכתר תורה, ניצב בבית הכנסת עד היום. משני צדי הלוחות שני פסלי אריות אותם יצר בראשית המאה העשרים הפסל אברהם ליפשיץ מתל אביב.

במשך השנים שופץ בית הכנסת מספר פעמים. בשנות השלושים למאה העשרים הוגבהה החזית כך שהסתירה את גמלון הגג המקורי ונוספו על גביה בתבליט הכתובת: "תרמ"ה בית הכנסת הגדול" ומגן דוד. בראש הגג הוצבה חנוכייה ומאוחר יותר כוסה הטיח בדמות אבנים מסותתות. במחצית השניה של המאה העשרים ציפו את החלק התחתון של חזית בית הכנסת בשיש. חלונות בית הכנסת עוטרו בשנים 1987-1998 בוויטראז'ים המתארים נושאים תנכיים, מושגים יהודיים, חגי ישראל ואף סמל ראשון-לציון. הוויטראז'ים נעשו על ידי האמנית שרה גנות בעיצובו של מר משה הילדסהיים.

בשנים הראשונות לייסוד המושבה, בטרם שהוקם בית העם (תרנ"ח, 1898), שימש בית הכנסת גם כמרכז חיי הציבור של המושבה שכן היה מבנה הציבור הגדול ביותר בראשון-לציון. בבית הכנסת נערכו כינוסים ועצרות עם. בחזיתו נתקבלו אישים רמי מעלה בשער כבוד ובגנינת האורקסטרה המפורסמת של ראשון-לציון, בעוד ילדי המושבה ניצבו לפני בית הכנסת בשתי שורות ובידיהם פרחים ודגלים. לאחר שהתכבדו בלחם ומלח הוכנסו האורחים אחר כבוד אל בית הכנסת והוזמנו לשאת דברים מעל הבמה. בחזית בית הכנסת נהגו לערוך טקסי חופה וקידושין וחגיגות ל"ג בעומר רבות משתתפים. בין מנחה למעריב נהגו זקני המושבה לשבת ולשוחח בענייני דיומא על הספסלים שמחוץ לבית הכנסת. מדרגות בית הכנסת הרחבות היו מרכז לנוער הראשוני העליז והתוסס. שם ישבו בערבי שבתות, שוחחו, שרו ורקמו סיפורי אהבה. במוצאי שבתות נהגו בני המושבה לצאת לטיול כשהם לבושים במיטב מחלצותיהם. "המסלול" התחיל והסתיים תמיד בבית הכנסת. להבדיל, גם מסעי הלוויה היו מגיעים אל מרגלות בית הכנסת שם היו נישאים הספדים לנפטר.

במרתף בית הכנסת שכנו בשנים הראשונות בית הספר לבנים, גן הילדים העברי הראשון (תרנ"ט, 1898 עד תרפ"ז, 1927), וסניף "מכבי" (תרע"ט, 1918 עד תרצ"ח, 1937). בחלקים מן המרתף התגוררו גם משרתי ציבור ונצרכים של הקהילה.

בית הכנסת וסביבתו - זכרונות

אליהו שייד, הפקיד האחראי על כל מושבות הברון סיפר בזיכרונותיו: **"מיקומו של בית הכנסת ... נבחר בנקודה הגבוהה ביותר במושבה. מן הדרך שמובילה בעגלה מיפו לירושלים רואה היית פיגומים גבוהים למדי. ומאחר שסכסכנים אינם חסרים בארץ הזאת. נפוצה השמועה שהאדון הברון בונה לו מצודה. המשך הבנייה נאסר. צריך היה לקבל פירמאן [רשיון מן השולטאן]."**

לדברי **מנשה מאירוביץ',** "אחרון הביליויים", לאחר הפסקת הבנייה בבית הכנסת, התפללו המתיישבים בחלקו התחתון שכבר הושלם. משיהו הלשין לתורכים על דבר בית הכנסת שהתחילו המתיישבים לבנות ואל המושבה הגיעה ההודעה כי למחרת תגיע ועדה מטעם הפחה הירושלמי. היה צורך להסוות את העובדה שהמקום משמש כבית כנסת. וכך כתב מאירוביץ': **"מיד הוציאו מבית הכנסת את כל הספסלים ופרקו את ארון הקודש. הזקן טופורובסקי הוציא את ספרי התורה כדי להחביאם בביתו, כשעיניו זולגות דמעות. בבית הכנסת תוהו ובוהו גלים של 'שמות', חומרי בניין וכל מיני גרוטאות. רבים מאיתנו קודחים, כתוצאה של הרגש המזעזע של עלבון, צער וחוסר אונים."**

גרטלה בן זאב כתבה בזכרונותיה: **"בתקופת התורכים שימש בית הכנסת גם מקום מחבוא ומסתור למתחמקים משרות כפייה בצבא העות'מני. פעם נערך חיפוש בבית הכנסת ו'הבחורים' נמלטו בקפיצה מן החלונות".**

איתן בלקינד העלה על הכתב אירוע שנחרת היטב בזכרונו: **"גן הילדים שכן בקומת הקרקע של בית הכנסת הגדול ועל ידו היה בור עמוק, ... אשר ממנו חצבו את האבנים לבניין בית הכנסת. בגמר השיעורים בגן, בלכתנו הביתה, היינו עומדים על פי הבור לראות את הציפרים המקננות בקירותיו. ביום חורף אחד, בהיותי בן ארבע, יצאתי את הגן בלוויית חברי צבי ברניצקי ובן דודי ישבעם יודילוביץ'. כדרכנו תמיד, פנינו אל הבור והסתכלנו אל קני הציפרים. פתאום איים צבי כי הוא רוצה להשליך את מעילי אל הבור. רציתי לתפוס במעיל והנה מעדו רגלי ונפלתי אל הבור לכל עומקו. ... מר שליט והצעיר עזרי ... הם אשר משו אותי מן המים. ... שכבתי ששה חודשים כשאני חולה אנוש נתון בין חיים למוות."**

עוד הוא מספר: **"חג גדול לילדים היה ל"ג בעומר. כל הילדים היו מביאים עצי הסקה אל הרחבה הגדולה מול בית הכנסת, ושם היו מבעירים מדורה. הילדים המבוגרים יותר היו מתחרים בקפיצה מעל המדורה ... היו בונים בלון גדול, מצמידים אותו אל עמוד ע"ן, וכאשר היה מתמלא באוויר חם, מנתקים אותו והבלון פורח באוויר."**

צלם, ש. בסר, Photographer, S.Besser, 1990

דמויות מתולדות בית הכנסת

ברוך פפירמייסטר - מתכנן ובונה בית הכנסת

תר"ב - תרפ"ו, 1842 - 1925

נולד בעיר טוקום שבלטביה, התחנך בחדר ובישיבה ואחר כך נסע לברלין שם למד הנדסה. לאחר שעבד מספר שנים בקווקז, עלה לארץ בשנת תרמ"ה, 1885 והתנחל בראשון-לציון. בנוסף לעבודתו החקלאית ככורם, שימש כמתכנן ומפקח על בניית בית הכנסת הגדול. בהמשך בנה מבנים נוספים במושבה בתוכם אורוות הברון, בית התבשיל ובית העם וכן את בניין ה"סראייה" (בית הממשל התורכי) ביפו.

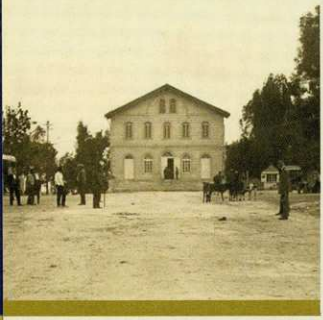
ברוך פפירמייסטר היה פעיל בחיים הציבוריים והתרבותיים, הקים במטבח ביתו את הספרייה הראשונה במושבה, היה בין מייסדי האגודה הספרותית "ערבי קריאה" (תרנ"ו, 1896), נשא נאום בשם ועד המושבה בקבלת הפנים להרצל שנערכה בבית העם בשנת תרנ"ט, 1898 וכיהן כיו"ר ועד המושבה בשנים תרס"ב, 1902 ותרס"ח-תר"ע, 1908-1910.

אהרון איזנברג - הסתת העברי הראשון

תרכ"ד - תרצ"ב, 1862 - 1931

נולד בעיר פינסק שברוסיה ומנעוריו חלם לעלות לארץ-ישראל. בשנת תרמ"ה, 1885, הגשים את חלומו. עם בואו לארץ הגיע לראשון-לציון. באותה עת החלו להקים את בית הכנסת. איזנברג וחברים נוספים הלכו ליפו ללמוד את מלאכת הסתתות ושבו לעבוד בסיתות אבני בית הכנסת.

בשנת תרמ"ז, 1887, היה איזנברג ממקימי אגודת הפועלים הראשונה בארץ-ישראל אשר נוסדה בראשון-לציון. בשנת תרמ"ט, 1889, היה בין מייסדי אגודת "קרן קימת" הראשונה לציון אשר הוקמה במושבה. איזנברג התגורר בואדי חנין, היא נס-ציונה, שם עסק בחקלאות ופעל ליישב פועלים יהודיים. אחר כך היה בין רוכשי אדמות רחובות וממקימיה. כל ימיו עסק בפעילות ציבורית למען יישוב ארץ-ישראל.

בית הכנסת הגדול וכיכר המייסדים, גליה, הוצאת האחים אליהו, יפו, 1924

The Great Synagogue and Founders' Square, Postcard, Eliyahu Bros. Publication, Jaffa, 1924

השו"ב חיים טוביה רפפורט

תקצ"ז - תרס"ז, 1837 - 1907

נולד ברוסיה, התחנך על ברכי התורה והדת ועלה עם בני ביתו לארץ בשנת תר"מ, 1880. מיד לאחר ייסוד המושבה ראשון-לציון נתמנה להיות שו"ב (שוחט ובודק) במושבה הצעירה. בהיותו בקיא בש"ס ובפוסקים שימש גם רב לקהילה הצעירה. כל ימיו נהג על פי מידת בית הלל, הקל ולא החמיר. במיוחד חיבב את האדמה ואת עובדיה. בימיה הראשונים של המושבה, באין לילדים כל מסגרת חינוכית, הקים המייסד אהרון מרדכי פרימן סוכת מחצלאות בחצרו. "בחדר המחצלתי" הזה לימד חיים טוביה רפפורט תורה לילדים. בשנת 1888/9, שנת השמיטה הראשונה למושבות העבריות, טיפל חיים טוביה רפפורט בהמצאת תיקון להיתר עבודה בשביעית אך איש מהרבנים לא אבה לשמוע לו. עד אשר קמו מספר רבנים מהארץ ומחו"ל ונתנו היתר לעבודה בשביעית. חיים טוביה רפפורט שימש כשו"ב בשש השנים הראשונות למושבה אך המשיך להתגורר בה עד יום מותו.

השו"ב יעקב מרדכי זינגר

תרכ"ב - תרפ"ח, 1862 - 1928

נולד בחברון, הצטיין בלימודיו בתורה ובתלמוד ונודע כעילוי. לאחר נישואיו נסע לבומבי שבהודו להיות מחנך לילדי דוד ששון, אחד מעשירי היהודים בעיר. ארבע שנים שהה יעקב מרדכי זינגר בהודו בעוד אישתו וילדיו נותרו בארץ-ישראל. זינגר שהתחבב על מעסיקו סירב להצעתו של דוד ששון לשמש רב לעדה אולם קיבל על עצמו ללמוד שחיטה בירושלים ולשוב להיות שו"ב בבומבי. על אף שקשתה עליו הפרידה מן הארץ, הכריע עניין הפרנסה את הכף. הפעם התכוון זינגר לקחת עמו את אישתו וילדיו. בעודם מתכוננים לעלות על סיפון האונייה בנמל יפו, פנה אל זינגר פקיד הברון רוטשילד והציע לו את משרת השו"ב בראשון-לציון. זינגר העדיף את השהות בארץ-ישראל על פני מנעמי הגולה ונענה מיד על אף תנאי ההעסקה הפחותים שניתנו לו בראשון-לציון. יעקב מרדכי זינגר היה שו"ב ורב של קהילת ראשון-לציון כארבעים שנה, משנת תרמ"ט, 1888, ועד מותו בשנת תרפ"ח, 1928. הוא שימש גם כמוהל, מסדר חופה וקידושין, מנהל ספרי הנולדים, גבאי בבית הכנסת וקורא בתורה. ייסד וניהל את "תלמוד תורה" במושבה והיה נערץ ונכבד על כל אנשי המושבה.

בתי כנסת בסביבת בית הכנסת הגדול

בית המדרש לבעלי נוסח ספרד ע"ש מרים ואהרון מרדכי פרימן

על פי מנהג רוב מתפללי בית הכנסת הגדול נקבע נוסח התפילה בו להיות "נוסח אשכנז". למתפללים על פי "נוסח ספרד" ניתנה אפשרות להתפלל ב"מניין שני" (לאחר גמר התפילה על פי "נוסח אשכנז"). הסדר זה גרם עגמת נפש רבה לבעלי "נוסח ספרד". בשנת תרנ"ה, 1895, נחלץ לעזרתם המייסד אהרון מרדכי פרימן (שהוא עצמו התפלל ב"נוסח אשכנז"). פרימן נדב חלק מן המגרש הסמוך לביתו (ברחוב דרור) להקמת בית כנסת למתפללים ב"נוסח ספרד". על המגרש הוקם צריף לא גדול. לאחר מותו של פרימן קיימו יורשיו את צוואתו ובנו במקום הצריף בית אבן המשמש עד היום בית כנסת ונקרא: "בית כנסת החסידים ע"ש א.מ. פרימן ורעייתו מרים ז"ל".

בית הכנסת הפועלים ובעלי מלאכה

ראשיתו של בית הכנסת הייתה ב"מניין" שהקים מנהל היקב, בורים אוסוביצקי, על מנת שיוכל לקיים מנהגי אבלות על אביו. מקום ה"מניין" היה באחד הבתים שליד היקב ומתפלליו היו מבין פועלי היקב. המניין התפתח והתרחב ובהיות המקום צר מלהכיל את המתפללים הוקצה להם בשנת תרנ"ט, 1899, מקום מיוחד בצריף מאחורי בית הכנסת הגדול (בשנת תש"ה, 1945, נבנה כבניין קבע). ב"בית הכנסת הפועלים ובעלי מלאכה" מתפללים על פי "נוסח אשכנז" וציבור המתפללים בו אינו מוגדר עוד מבחינת העיסוק, כפי שהיה בראשית ימי בית-הכנסת.

רחוב נחמה - רחוב בתי הכנסת

הרחוב הקטן שגובל בבית הכנסת הגדול מצפון שימש במהלך שנותיה של ראשון-לציון משכן למוסדות ציבור כגון בית החולים של הד"ר מזי"א (תר"ן, 1890) ו"הכנסת אורחים" שבנה מנחם מנדל אברמוביץ (תרס"ח, 1908). ברחוב גרו פועלי היקב ובקצהו השתכנו עולי תימן בשנת תר"ע, 1909.

כיום מאופיין הרחוב כרחוב של מוסדות דת. בנוסף לבית הכנסת הגדול ולבית הכנסת של הפועלים שבמעלה הרחוב, הוקמו לאורכו במשך השנים ארבעה בתי כנסת של עדות ישראל השונות:

בית הכנסת "הרמב"ם" של יוצאי תימן, נוסד 1934
בית הכנסת "שבת אחים" של יוצאי סוריה, נוסד 1939
בית הכנסת "אברהם אבינו" של יוצאי ספרד, נוסד 1948
בית הכנסת "שושן הבירה" של יוצאי אירן, נוסד, 1983

בית הכנסת הגדול משמש גם כיום כבית הכנסת הראשי של העיר ראשון-לציון.
ברחבי העיר פועלים כיום יותר מ-170 בתי-כנסת.

חגיגות ארבעים שנה לראשון-לציון, 1922

Fortieth Anniversary celebrations of Rishon Le-Zion, 1922

THE GREAT SYNAGOGUE

The founders of Rishon Le-Zion aspired to establish an exemplary agricultural settlement offering its inhabitants a variety of services and institutions - first and foremost was the synagogue.

The economical difficulties which the farmers faced immediately upon the founding of the village did not make building the synagogue possible and the place of worship moved from one temporary location to another.

At the end of 1884 the foundations for the Great Synagogue, the first synagogue of the "First Aliya" (immigration) settlements, were laid. Baruch Papiermeister, a farmer and engineer, was placed in charge of its planning and construction. Upon completion of the first floor, all work was forced to stop due to Turkish decree. In 1889, the Baron Edmond de Rothschild allocated funds for completion of the synagogue.

Photog. Z. Klugger, 1939 צלם, ז.קלוגר,

The European-styled synagogue was built at the highest and most central location in the village. The twelve doors and windows at the front of the building symbolize the tribes of Israel. The Basilic-styled interior included the Holy Ark, built by Yitzhak and Moshe Yehoshua Heiman and the lions above, sculpted by the artist, Avraham Lifshitz. Over the years the synagogue was renovated several times, changes were carried out to its façade, the "Hanukkiah"(Hanukkah lamp) was placed atop its roof and vitrage windows were added.

In the early years, the synagogue also served as the center for the public life in the village where gatherings and assemblies were held. Important dignitaries visiting the village were received on the synagogue steps with the traditional bread and salt ceremony while the famous Rishon Le-Zion orchestra played. In the front of the synagogue, wedding and holiday ceremonies took place. Its front steps, a meeting place for the village youth, is where many a courtship first began.

During the first years, the synagogue cellar housed the boys' school, the first Hebrew kindergarten, the local "Maccabi" sports center, and it also served as the living quarters for public servants and the community's needy.

The Great Synagogue, still standing today at the center of old Rishon Le-Zion, continues to be the main synagogue of the city, although over the years many others were built for the numerous local congregations who arrived from all over the world.

מוזיאון ראשון-לציון
Museum of Rishon Le-Zion

כיכר המייסדים פינת רח' אחד העם 2
ת"ד 7 ראשון-לציון 75100
טל: 03-9598890/62 פקס: 03-9676934

1 Kikar Ha' Meyasdim corner 2 Ahad-Ha'am St.
P.O.B. 7 Rishon Le-Zion 75100
Tel: 03-9598890/62 Fax: 03-9676934

www.rishonlezion.muni.il

כל הזכויות שמורות © 2005 מוזיאון ראשון-לציון

